

Микола Вербовий*

 <https://orcid.org/0000-0003-0366-4921>

З ІСТОРІЇ ДІАЛЕКТНОГО СЛОВА *ДРОЗКИ* ‘СКАЛКИ’

FROM THE HISTORY OF THE DIALECT WORD *ДРОЗКИ* ‘ROLLING PIN’

Ключові слова: полонізм *druzgi*, фонетичний варіант *дрізки*, діалектна форма *дрозки*, фонетична зміна

Keywords: Polish word *druzgi*, phonetic variant *дрізки*, dialect form *дрозки*, change of phonetic form

Анотація

У статті поданий аналіз особливостей виникнення секундарної форми *дрозки* ‘скалки’ та висвітлена специфіка побутування варіантних форм цього іменника в українській мові від кінця XIX до кінця XX ст.

Аналізоване слово – фонетичний варіант літературного іменника *друзки*, що є калькою польського номена, вживаного у складі конструкції *rozbić w друзки*. Адаптація польського словосполучення у західних українських говірках зумовила появу номена *дрізки*, що виступає варіантом до іменника *друзки*. На сході українські говірки переважно зберігають форму *друзки*, що в XVII ст. у результаті вирівнювання змінилася на *дрозки*. Зміна сталася на Полтавщині, звідки нова фонетична форма як складник конструкції *побити на дрозки* потрапила на суміжні території. Писемні тексти спорадично фіксують аналізовану назву ще до початку 30-х рр. XX ст., проте пізніше номен *дрозки* в українській мові виходить з ужитку.

Abstract

The article presents an analysis of the peculiarities of the origin of the secondary form *дрозки* ‘rolling pin’ and highlights the specifics of the existence of variant forms of the noun in the Ukrainian language from the end of the 19th to the end of the 20th century.

The analyzed word is a phonetic variant of the literary noun *друзки*, which is a loan translation of the Polish noun used in the construction *rozbić w друзки*. The adaptation of the Polish phrase in Western Ukrainian dialects led to the emergence of the noun *дрізки*, which is a literary variant

* Криворізький державний педагогічний університет, факультет української філології, кафедра української мови, пр. Гагаріна 54, м. Кривий Ріг, 50086, Україна; e-mail: mverbovyj@ukr.net

of the noun *дружки*. In the east, Ukrainian dialects mostly retain the form of *дружки*, which in the 17th century, as a result of analogy, changed to *дрозки*. The change took place in the Poltava region, from where a new phonetic form as a component of the construction of *побити на дрозки* extended into the adjacent territories. Sporadically written texts recorded the analyzed name before the early 1930s, but later the noun *дрозки* became obsolete in the Ukrainian language.

У другому томі «Сборника Харьковского историко-филологического общества» (1890 р.) Іван Манжура опублікував працю «Сказки, пословицы и т.п., записанные в Екатеринославской и Харьковской губ.», в якій серед лексичного матеріалу відзначив для говірок Нижньої Наддніпрянщини іменник *дрозьки* ‘колотыя щепки, но не рубленныя, т. назыв. „трискы:” (sic!) „побыты на дрозкы”, разбить въ щепы’ [Манжура, 1890, с. 179]. Назву *дрозьки* слід, очевидно, розуміти як говіркову фонетичну форму сучасного літературного іменника *дрізки* ‘тріски; шматочки’, що „загальноприйнятого пояснення не має; пов’язувалося з болг. *драскам* «дряпаю», укр. [*дроскати*] «тс.» ..., псл. *trěska*, укр. *тріска* як варіант з дзвінками приголосними” [Мельничук, 1982–2012, т. 2, с. 130]. На жаль, форма *дрозьки* тут поза увагою авторів.

У 1893 році побачив світ перший том «Словаря російсько-українського Уманця та Спілки» Михайла Комарова, в якому розглядане слово виступає в перекладній частині статті *вдрэбезги* = ***вдру́зки, на дрі́зки, на мотлох, на гаму́з, на череп’я***. – Потовкли ***вдружки*** кобзу. К. Б. – Та рубайте сосну здорову та троштите її ***на дрі́зкі***. н. п. [народна пісня. – М. В.¹] – Побити на гамуз, ***на дрі́зки***. Ман.[жура] [Уманець, Спілка, 1893–1898, т. 1, с. 67]. Насправді І. Манжура фіксує форму з кореневим голосним *о*, а не зі звуком *і*, пор. цитату в четвертому томі словника коло іменників *щєпа, щєпка, щєпочка: разбіть въ щєпы = побіти на тріскі, на скіпкі, побіти на дрозкі* (Ман.) [Уманець, Спілка, 1893–1898, т. 4, с. 219]. Про можливу причину зміни укладачем словника місця наголосу в іменнику мова йтиме далі.

Цікава, на наш погляд, деталь: укладач подав форми *вдру́зки, на дрі́зки* як рівноправні, тобто для Михайла Комарова, можемо думати, то були фонетичні варіанти однієї назви, проте Борис Грінченко вважає головною форму з кореневим голосним *і* [Грінченко, 1907–1909, т. 1, с. 445], а форму з голосним *у* – другорядною [Грінченко, 1907–1909, т. 1, с. 449]. Найімовірніше, слова з наголошеним кореневим голосним *у* в закритому складі Б. Грінченко сприймав як виразно північноукраїнські. Думаємо, що й речення-прикладні в обох словникових статтях сприяють такому розумінню, через те що іменник *дрізки* ‘щепки, черенки, кусочки, дребезги’ паспортизований прикладом з Номиса [Грінченко, 1907–1909, т. 1, с. 445], а форма *дру́зки* = *дрі́зки* взята з

¹ Тут і далі скорочений текст у квадратних дужках відновлює автор статті.

тексту драми Пантелеймона Куліша «Байда, князь Вишневецький» [Грінченко, 1907–1909, т. 1, с. 449].

Згодом, очевидно, під впливом «Словаря української мови» Б. Грінченка, так само подали упорядники «Російсько-українського словника» за редакцією Агатагела Кримського та Сергія Єфремова *разбить в дрэбезги* 'розбіти **на дрізкі** (диал.[лектное] **на друзкі**)' [Кримський, 1924, с. 249]. Академічний «Словник української мови» визначив основним для літературної мови розмовний номен *дрізки* 'невеликі частини, шматки чого-небудь' [Білодід, 1970–1980, т. 2, с. 418], а другорядним – *друзки* 'те саме, що *дрізки*' [Білодід, 1970–1980, т. 2, с. 425]. У новому виданні академічного тлумачного словника головною виступає форма *друзки* [Русанівський, 2010–2018, т. 4, с. 490], а назва *дрізки* подана як варіантна [Русанівський, 2010–2018, т. 4, с. 479].

Оскільки Б. Грінченко сумнівався, чи правильно відтворив форму родового відмінка множини *друзків*? [Грінченко, 1907–1909, т. 1, с. 449], то, мабуть, можна думати, що для укладача початковою формою була, ймовірно, назва **друзк*? Значить, під кінець ХІХ та в першій чверті ХХ ст. в українській мові номен *дрізки/друзки* побутує тільки у складі відповідної конструкції, а не як окремий іменник, адже не утворював форм, щонайменше, називного відмінка однини та родового множини. Назву *дрозки* Б. Грінченко не подає²: причини, зрозуміло, можуть бути дуже різні.

Михайло Комаров українську частину гасла *вдрэбезги*, крім уже згаданого тексту П. Куліша, документує й цитатою з тексту народної пісні («Та рубайте сосну здорову та трощіте її на дрізкі») [Уманець, Спілка, 1893–1898, т. 1, с. 67]), опублікованої Павлом Чубинським у четвертому томі «Трудов этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край» [Чубинський, 1877, с. 232]. У виданні П. Чубинського зазначено, що пісня записана в Млинові Дубенського повіту (нинішній Млинів, Млинівський район, Рівненська область), що засвідчує побутування форми (*трощити*) *на дрізки* на території північноволинських говірок. Ще раз укажемо, що Борис Грінченко коло іменника *дрізки* покликається на збірник Номиса, де під номером 3866 подана конструкція *зтрощити на дрізочки*³. *Рад. – ... на гамуз. Гат.* [Номис,

² Праця І. Манжури вказана у переліку джерел до «Словаря» [Грінченко, 1907–1909, т. 1, с. XXXVIII], у «Передмові» Б. Грінченко характеризує „Слова записання въ ...Екатериносл. губ.» и помѣщенныя И.И. Манжурою въ его «Сказкахъ» (Харьк. 1890), а также «Опытъ толковаго словаря народной технической терминологіи по полтавской губ.» г. В. Василенка (Харьк., 1902)“ як «очень цѣнны» [Грінченко, 1907–1909, т. 1, с. XII].

³ У складі приименниково-іменникої форми *на дрізочки* можемо виокремити «подвоєний пестливо-здрібнілий наросток» [Шевельов, 1951, с. 215], що мав би вказувати на граматичну форму називного відмінка однини **дрізочка*. Пор. *трісочка*, ум.[снъшительное] отъ *тріска* [Грінченко, 1907–1909, т. 4, с. 285].

1864, с. 754]. Паспортизація *Рад.* означає Радомисль (нині Радомишль, районний центр Житомирської області), тобто південь території середньополіських говірок. А східнополіське *вдрўзки* в обох словниках задокументоване різними цитатами з тексту драми «Байда, князь Вишневецький» Пантелеймона Куліша (*Потовкли вдрузки кобзу.* К. Б. [Уманець, Спілка, 1893–1898, т. 1, с. 67], *Галери в друзки порозлітались.* К. Бай. 93. [Грінченко, 1907–1909, т. 1, с. 449]). Отже, можемо ствердити, що в кінці XIX і на початку XX ст. форма *вдрўзки* відома була насамперед у східнополіських, а назва *вдрізки*, як свідчить поданий матеріал, – в південних середньополіських і суміжних північноволинських говірках, тобто перша назва пов'язана з північно-східною частиною української мовної території, друга – з південно-західною. З такого погляду, форму *дрўзки* можна сприймати, думаємо, як цілком логічну й умотивовану, до степових говірок назва могла потрапити, дуже ймовірно, або з південних східнополіських, або з північних полтавських.

Також відзначимо, що Михайло Комаров (родом з Катеринославщини) в перекладній частині до російського прислівника *вдрёбегзи* подає форми *вдрўзки*, *на дрізки*, з наголошеним першим голосним, а в цитаті з пісні виставляє звичний для себе наголос множинних форм *Та рубайте сосну здорову та троціте її на дрізкі* [Уманець, Спілка, 1893–1898, т. 1, с. 67], незважаючи на те що наголосів у виданні П. Чубинського нема: *Да рубайте сосну здорову, / Да троціте її на дрізки* [Чубинский, 1877, с. 232] (пор. це ж речення в пізнішому лексиконі *Троціте сосну на дрізкі* (Чуб.) [Кримський, 1932, с. 450]). У четвертому томі словника укладач такий наголос подає вже й у цитаті з І. Манжури: *разбіть вь щёпы = побіти на тріскі, на скіпкі, побіти на дрўзкі* (Ман.) [Уманець, Спілка, 1893–1898, т. 4, с. 219], хоч І. Манжура зафіксував наголос, повторимо, на корені.

Очевидна річ, що на сході української території наголос на першому голосному для двоскладового іменника здогадно жіночого роду **дрізка* у формі називного відмінка множини суперечить узвичаєному наголошуванню голосного флексії, див. співвідношення між наголошеним першим та останнім голосними в іменнику *хустка* [АУМ, карта № 152]. Загалом в українській мові «такий рух наголосу став дуже типовий для іменників, що в родовому відмінку множини мають вставний голосний звук, незалежно від кількості складів, напр.: *діжка – діжкі – діжок...*» [Шевельов, 1951, с. 201], тому відповідно **дрізка – дрізкі – дрізок*. Власне так і подано в третьому виданні «Словника української мови Бориса Грінченка» (редактори Сергій Єфремов і Андрій Ніковський), пор. *дрізкі, -зók* мн.[ожина] [Єфремов, Ніковський, 1927, с. 114], *дрўзкі, зók, ж.*[іночий рід] мн. = *дрізкі* [Єфремов, Ніковський, 1927, с. 119].

Вагання щодо місця наголосу можемо відзначити й у лексикографічних працях першої половини XX ст., наприклад, «Російсько-український словник»

за редакцією А. Кримського та С. Єфремова до російського прислівника *вдрéбезги* подає лише українські відповідники *вдрі́зки*, *вдру́зки*, *на дрі́зки*, [в] *на дрóзки* ... [Кримський, 1924, с. 58]. Зате далі в цьому ж томі номен *дрéбезг* (*чаще мн. дрéбезги*) упорядники пояснюють формами з подвійним наголошуванням, пор.: *дрі́зкі́*, (*диал.*) *дру́зкі́*, хоча в цій же статті здрі́бнілі форми (*ум. дрі́зочкі́*, *друзочкі́*) та конструкцію *розбі́ти на дрі́зкі́* (*диал. на друзкі́*) [Кримський, 1924, с. 249] рекомендують уживати лише з наголосом на флексії. А вже в другому томі словника варіанти наголосів узаконені й для здрі́бнених форм, пор. *на дрі́[у́]зочкі́* [Кримський, 1932, с. 450].

Додамо, що назву *друзочкі́* [Кримський, 1924, с. 249], *дрі́[у́]зочкі́* [Кримський, 1932, с. 450] укладачі словника, без найменшого сумніву, утворили за зразком *дрі́зочки* (Номис – Грінченко). Через тридцять років словникарі вже подаватимуть окремим гаслом іменник *дру́зочки* [Кириченко, 1953, с. 466] і так само без паспортизації [Білодід, 1970–1980, т. 2, с. 425]. У новому виданні тлумачного словника наведені два речення-ілюстрації виказують книжний характер форми *дру́зочки* [Русанівський, 2010–2018, т. 4, с. 490].

«Українсько-російський словник» Андрія Ніковського ще фіксує іменник *дрі́зки*, (форма родового множини *дрі́зок*) 'щепки, кусочки, дребезги' [Ніковський, 1926, с. 214], а вже «Словник української мови Бориса Грінченка» узаконює наголос на останньому голосному *дрі́зкі́* [Єфремов, Ніковський, 1927, с. 114], *друзкі́* = *дрі́зкі́* [Єфремов, Ніковський, 1927, с. 119]. Так само Григорій Голоскевич у «Правописному словнику» поєднує обидві тенденції, узаконюючи наголоси на кореневому і флексійному голосних для основного *дрі́зкі́* та варіантного іменників *дру́зкі́* [Голоскевич, 1994, с. 109]. Ще додамо, що упорядник розмежовує прислівник *вдрі́[у́]зкі́* та прийменниково-іменникову сполуку *на дрі́[у́]зкі́* [Голоскевич, 1994, с. 109].

Українські лексикографи в другій половині ХХ ст. унормують наголос на першому голосному *дрі́зки*, *-зок* та *дру́зки*, *-зок* [Кириченко, 1953, с. 463, 466], причина відмови від практики попередників очевидна⁴, тому редактор волів використовувати (хоч і обмежено) більш-менш безпечний «Словарь української мови», упорядкований Б. Грінченком [Кириченко, 1953, с. VIII]. Пізніше академічний «Словник української мови» нічого нового тут не додав, пор. *дрі́зки* [Білодід, 1970–1980, т. 2, с. 418] і *дру́зки* [Білодід, 1970–1980, т. 2, с. 425] та *дрі́зки*, *дру́зки* [Русанівський, 2010–2018, т. 4, с. 479, 490].

⁴ У «Передмові» укладачі твердять, що «у перші роки після революції було складено кілька малих примітивних українських словників і частину великого. Але всі ці словники виявились ще більш націоналістичними, ніж словники давніші. Їх справжнім завданням було не сприяння розвитку української мови, а намагання якнайбільше віддалити її від російської мови. Звідси різні вигадки, архаїзми, рідкі діалектизми і т. п., що заповняли всі ті словники» [Кириченко, 1953, с. VI–VII].

Непевність Бориса Грінченка щодо форми родового відмінка множини іменника чоловічого роду *дру́зків*? [Грінченко, 1907–1909, т. 1, с. 449] та пересув Михайлом Комаровим наголосу з кореня на закінчення для множинної форми *на дрозкі*, без найменшого сумніву, виказують, що окремого іменника **дру́зка* або **дрізка* чи **дрóзка* з семантикою, про яку тут мова, у тогочасній українській мові не було. Підтвердженням є й запис І. Манжури, що фіксує не окреме слово, а лише номен у складі конструкції *побыты на дрозкы* ‘разбить въ щепы’, причому назву *дрóзкы* дослідник, здається, розуміє як фонетичну форму іменника *тріски*⁵, пор.: *колотыя щепки, но не рубленныя, т.[ак] назыв.[аемые] „триски.“* [Манжура, 1890, с. 179] та *тріска* ‘щепка’ [Грінченко, 1907–1909, т. 4, с. 285].

Заміну Михайлом Комаровим голосного *о* звуком *і* для форми *дрóзки* в цитаті з І. Манжури можна пояснити, відповідно, або впливом попереднього речення, пор.: *Та рубайте сосну здорову та троцїте її на дрїзкі*. н. п. – *Побити на гамуз, на дрїзки*. Ман. [Уманець, Спілка, 1893–1898, т. 1, с. 67], або, що так само ймовірно, свідомою чи несвідомою спробою М. Комарова узгодити фонетичні шати слова зі звичними для себе формами множини іменників на зразок *тріска* : *тріскі*.

Привертає увагу те, що М. Номис і П. Чубинський фіксують розглядану назву лише з прийменником *на*, пор.: *зтроцїти на дрїзочки* [Номис, 1864, с. 75] та *троцїте її на дрїзки* [Чубинський, 1877, с. 232], так само подає й І. Манжура для степових говірок *побыты на дрóзкы* [Манжура, 1890, с. 179], але Пантелеймон Куліш знає тільки конструкцію з прийменником *в*, напр.: *Йому потовкли в друзки кобзу, а ви й зубів не позбираете* [Куліш, 1994, с. 291], *Того самого, що галери в друзки / Порозлітались* [Куліш, 1994, с. 327], *Співай, коли не хочеш бачити кобзи в друзках!* [Куліш, 1994, с. 347]. Тобто маємо протиставлення розглядової конструкції за прийменниками. Пізніше укладачі словників поєднали обидва прийменники як варіантні, напр.: у «Російсько-українському словнику» за редакцією А. Кримського та С. Єфремова вперше, здається, подана в описовій частині статті *вдрéбезги* прийменниково-іменникова сполучка [в] *на дрóзки*, хоча речення-ілюстрація містить прислівник *Кріла у вітряку́ бұря вдрóзки поламала* [Кримський, 1924, с. 58], оскільки тут не вказаний ні автор, ні можливе місце запису, то утримаємося від будь-яких висновків. А «Російсько-український словник» за редакцією Іллі Кириченка вже і здрібнілу форму рекомендує вживати з обома прийменниками *на (в) дру́зочки* [Кириченко, 1953, с. 466].

⁵ Так само й Михайло Комаров у «Словарі російсько-українському Уманця та Спілки» подає як синоніми «разбить въ щепы = *побити на тріскі*, на скіпкі, *побити на дрозкі* (Ман.)» [Уманець, Спілка, 1893–1898, т. 4, с. 219].

Здається, можемо ствердити, що подібні прийменниково-іменникові конструкції або прислівники (у термінах Олексі Синявського, *напівіменники* – *напівприслівники* [Синявський, 1942, с. 102]) побутували в живій українській мові ХІХ ст. переважно з прийменником *на*, наприклад, у текстах народних казок, зібраних Манжураю, знаходимо лише *на попилъ побывъ* [Манжура, 1890, с. 8, 14], *на попилъ и розсыпалась* [Манжура, 1890, с. 30], *на попилецъ и розсыпавсь* [Манжура, 1890, с. 44] та *на попилъ пустылы* [Манжура, 1890, с. 43]. Ще можна вказати *побывъ на мотлохъ* [Манжура, 1890, с. 22, 23]. Цікаво, що в ХХ ст. у східнополіських говірках побутує така ж прийменниково-іменникова конструкція *Чүйе: шчос' гуде, а то лет'ела палка; вуин таркнўс' аб нейі і ванá нá друзки разлет'елас'* [Лисенко, 1974, с. 69].

Варіювання прийменників *в* та *на* у складі аналізованої конструкції для ХІХ ст., вірогідно, свідчить про різний час, і, мабуть, різні шляхи входження словосполучення до української мови: тогочасна говірна мова тут знає лише прийменник *на*, а тодішня літературна (П. Куліш) використовує прийменник *в*, що, ймовірно, зраджує пізнішу книжну позику. Для східних говірок української мови протиставлення прийменників відоме ще у ХVІІ ст., пор. приклади з Полтавщини *і оконоица на пра(х) побита* [АППС 2, с. 223, 1694 р.] та *dispulvero, в(ѣ) прахъ обращаю, ис(ѣ)пепеляю* [Славинецький, 1973, с. 168, 1642 р.].

У сучасній літературній мові вираз *на тріскі́ розбивáти (троці́ти, ламáти* і т. ін.) 'остаточно, зовсім знищувати щось' [Білодід, 1970–1980, т. 10, с. 275] уживаний лише з прийменником *на*. Наголос у початковій формі іменника *тріска* виступає на корені, а в розгляданій конструкції наголошеними можуть бути і кореневий (як у однині), і флексійний (відповідно до форм множини) голосні [Білодід, 1970–1980, т. 10, с. 275]. Отже, можемо зробити висновок, що власне український іменник *тріска* [Мельничук, 1982–2012, т. 5, с. 645] виступає у складі сполуки тільки з прийменником *на*, причому наголошеними можуть бути обидва голосні, зате конструкція *[в] на дрóзки* [Кримський, 1924, с. 58] чи *на (ѣ) дрíзки* [Кириченко, 1953, с. 463; Білодід, 1970–1980, т. 2, с. 418] або *на (ѣ) дрúзки (на (ѣ) дрíзки)* [Русанівський, 2010–2018, т. 4, с. 479, 490] дозволяє варіювання прийменників, але не наголосу.

Причина, на наш погляд, полягає в тому, що слово *дрúзки* не є питомим, тобто назва занесена до української мови. Як свідчить фактичний матеріал, позика, здається, не могла походити з півночі, оскільки російські іменники *друзг* 'хворост, бурелом' та *друзгá* 'опавшая листва, ветки' пов'язують з «др.-польск.» дієсловом *druzgotáć* 'крошитъ на мелкие куски' [Фасмер, 1986, с. 543]⁶.

⁶ Польське дієслово (*z*)*druzgotáć* побутує в західних українських говірках, пор. „[дрúцкати] «роздрібнювати, товкти, розбивати»... [подрúцкати] «потовкти (варену картоплю); побити

Так само й білоруський іменник *друз* ‘шчэбень, друз’ (БРС), ‘перебітая і засохлая камякамі зямля; смецце з зямлэй’ (Шат.), ‘трэскі; смецце; кавалкі гліны, цэгля’ (Сл. паўн.-зах.) [Мартынаў, 1985, с. 154], очевидно, теж пов’язаний або з польським дієсловом, або з польським іменником *gruz* ‘уламки муру, скель, руїни; щєбінь’ [Мельничук, 1982–2012, т. 1, с. 605], оскільки білоруська назва означає і щєбінь (грудки землі, сміття), і тріски. Показово, що відома західним говіркам української мови, де сильний вплив польської мови не переривався, назва *друзь*, *друзь* ‘дребезги каменя или кирпича’ [Дзендзелівський, Ганудель, 1982, с. 529], зафіксована лише з одним значенням, пор. польський «*mało używany*» *druzg* ‘kamień a.[lbo] cegła drobno tłuczone, szaber, gruz’ [SW, t. I, с. 566]. Форма *gruz* [Мельничук, 1982–2012, т. 1, с. 605] відома також і на сході української території, наприклад, ‘битый кирпичь, щєбень’ [Грінченко, 1907–1909, т. 1, с. 332] (паспортизація текстом Ганни Барвінок указує на східнополіські говірки) та у степових говірках *грузь*, *gruz* ‘мусорь, щєбень, буть’ [Бессараба, 1916, с. 536].

Таким чином, вираз *побити в друзки* – позика з польської мови, але не окремого іменника *друзь* (перша фіксація 1593 р. [Гринчишин, 2001, с. 214]), а конструкції *rozbić w друзи*. Цікаво, що у «Варшавському словнику» множинний іменник *druzga* (походить од іменника, що має лише форму однини *druzg*) паспортизований якраз розглядаюю прийменниково-іменниковою сполукою, цитованою за текстом Юзефа Ігнація Крашевського «*Rozbiła ś.[ię] społeczność w друзи*» [SW, t. I, с. 566]. Причому конструкція вжита в переносному значенні, оскільки пов’язана з абстрактним іменником, а не конкретними, як це бачимо в українських прикладах⁷. Здається, маємо ще одне підтвердження, що український вираз похідний од польського. Це означає, що первинною в українській мові була польська конструкція *розбити в друзки*, а вже адаптованою є сполука *побити на друзки* (~ *дрізки/дрозки*).

Якщо кореневий голосний *y* в слові *друзки* визнати для української мови за етимологічний (*druzgi* [Brükner, 1985, с. 99] «пол. *druzgotać* ‘розбивати’» [Шевельов, 2002, с. 452; див. також Мельничук, 1982–2012, т. 2, с. 135]), то заступлення голосного *y* звуками *i* та *o* в закритому наголошеному складі виказує

⁷ Наскільки нам відомо, в поетичній мові другої половини ХХ ст. Василь Стус поєднував такі конструкції з абстрактним іменником, пор.: *Смерть розлетілася на друзки, / замерехтіла в сотні днів / Схотів почезнути? А друзки!* [Стус, 2008, с. 81]. Ба навіть ліричний герой готовий *Пропасти, забутись, / зійти себе в зойках, / на друзки розпасти, / розвіятись в вітрі, / згубитися в часі / і вирвавши душу / піти – в безімення!* [Стус, 2009, с. 107].

Для прози маємо приклад із ХІХ ст. «Образно. Трапляється така краля, що йому на мотлохи пошматкує серце, **на дрізочки поб’є душу**... (Марко Вовчок) [Русанівський, 2010–2018, т. 4, с. 479].

закономірну фонетичну адаптацію назви в різних українських говірках, що заперечує праслов'янське походження номена в українській мові [Мельничук, 1982–2012, т. 2, с. 135].

Значить, стає зрозумілою і причина варіювання прийменників у словосполученні *на (в) дрізки* [Білодід, 1970–1980, т. 2, с. 418; Русанівський, 2010–2018, т. 4, с. 479, 490]: таке ж заступлення прийменників та зміну місця наголосу можемо відзначити в іншому полонізмі, пор. історичні форми *внівéць* 'доценту, зовсім' (*въ нивечь* (1494 р.), *въ нивець* (1599 р.) [Мельничук, 1982–2012, т. 1, с. 410] та *нанівéць* 'нінащо' і *унівéць* 'тс.' [Мельничук, 1982–2012, т. 4, с. 36–37] і сучасні нормативні *внівéць* (*унівéць*) [Білодід, 1970–1980, т. 1, с. 709; Русанівський, 2010–2018, т. 3, с. 199], *нанівéць* [Білодід, 1970–1980, т. 5, с. 134; Русанівський, 2010–2018, т. 9, с. 552].

Вторинний характер назви *дрўзки* в українській мові, здається, зраджує і приклад-паспортизація в статті *дрáзка, дрўзка*⁸ '2. тріска, скіпка' у «Словнику поліських говірок» Панаса Лисенка: *Чўйе: шчос' гудé, а то лет'éла пáлка; вуин таркнўс' аб нéйї і ванá нá дрўзки разлет'éлас'* [Лисенко, 1974, с. 69], де в межах одного речення виступає форма займенника третьої особи однини чоловічого роду *вуин* із закономірним дифтонгом на місці старого етимологічного голосного *o* в новозакритому складі та форма *на дрўзки* без дифтонга в закритому складі, це означає, на наш погляд, що, по-перше, множинний іменник *дрўзки* в українській мові безпосередньо не продовжує праслов'янську форму **drězga* [Мельничук, 1982–2012, т. 2, с. 130, 135], по-друге, що голосний *y* в закритому складі не вторинний, а етимологічний, і по-третє, що власне українські форми *дрóзки* та *дрізки*, поза всякий сумнів, похідні або секундарні.

Форма *дрозки* по суті є результатом вирівнювання (про зміну див. [Шевельов, 2002, с. 778–779]) «ненормативної» *друзки*, напр.: *и оболонь в'сю на дрóзки поби(л)* [АППС 2, с. 223, 1694 р.]⁹. Заступлення етимологічного голосного *y* вторинним звуком *o* відбувалося на Полтавщині послідовно в різних позиціях у словах різного походження, зокрема відзначимо ще полонізми *кушнір* [Мельничук, 1982–2012, т. 3, с. 170], *хўтір* [Шевельов, 2002, с. 806], *шкўра* [Мельничук, 1982–2012, т. 6, с. 436], пор.: *ω(t) кушнєра ~ до Сємєна, кошнєра*

⁸ У «Словнику поліських говірок» номен *дрўзка* описаний у складі назви *дрáзка* '1. лико з сосни для плетіння кошелів', оскільки, на нашу думку, П. Лисенко розумів форму іменника *дрўзка* як результат вияву діалектного заступлення голосних *a ~ y*. Якщо фонетична зміна, теоретично беручи, тут і можлива, то присутні заперечення має викликати семантичний перехід од *дрáзка* 'лико з сосни для плетіння кошелів' до *дрўзка* 'тріска, скіпка'. В «Етимологічному словнику української мови» для іменника [дрўзка] об'єднані обидва значення [Мельничук, 1982–2012, т. 2, с. 135; пор. Rudnyč'kyj, 1982, с. 192, 210].

⁹ Іменник *оболонь* тут позначає частину рами, що утримує шибки, пор. на цій же сторінці *въ оболонь і едно(й) шибї нема(ш)* [АППС 2, с. 223, 1694 р.].

[АППС 2, с. 271, 1669 р.]; *тим хуто(р)це(м) ~ хоторець мо(й) вла(с)ни(й)* [АППС 1, с. 142, 1682 р.]; *в хуторґь купиль ~ люде в(ь) хоторґь завели* [ДНРМ, с. 184, 1728 р.]; *и шкуру, и голову* [АППС 2, с. 272, 1669 р.] та *шкори ти(х) ’овець* [АППС 2, с. 271, 1669 р.].

Словосполука *побити на дрозки* з Полтавщини поширювалася на північ та південь східних говірок тогочасної української мови, напр.: *о(т)обра(л) Йосифґь Го(р)ски(и), позна(в)ши свои рґчи: ... зе(р)кало бе(з) окладу, на тро(с)ки побитое* [ДНРМ, с. 140, 1723 р.]. Оглушення двох приголосних підштовхує до думки, що, по-перше, конструкція побутувала переважно в усній формі, а, по-друге, писар (мовець?) сприймав іменник *дрозки*, очевидно, як варіант назви *тріски*. У кінці ХІХ ст. конструкцію *побити на дрозки* записав І. Манжура на Катеринославщині [Манжура, 1890, с. 179], а в першій половині ХХ ст. модифікований варіант словосполуки поданий як ілюстрація в «Російсько-українському словнику» за редакцією А. Кримського та С. Єфремова в перекладній частині статті *вдрѣбезги*, пор.: *Кріла у вітряку́ бұря вдрѣзки пола́мала* [Кримський, 1924, с. 58]. І хоча, на жаль, приклад не паспортизований, тому не знаємо точне місце запису чи прізвище автора, проте слід думати, що мова, вірогідно, має бути про суміжні з Полтавщиною території. А до того ж маємо ще одне підтвердження живомовного характеру номена *вдрѣзки (поламáти)*.

Проаналізований матеріал, як думаємо, дає підстави ствердити, що форми *дрізки/дрѣзки* в українській мові є фонетичною адаптацією польського напівіменника/напівприслівника, вживаного у складі сполуки *rozbić w družgi*. На наш погляд, субституція польського звука *у* власне українським голосним *і* в закритому складі відбулася в західних чи середньополіських говірках [Номис, 1864, с. 75] або в північних волинських [Чубинский, 1877, с. 232]. На сході української території північні [Лисенко, 1974, с. 69] та південні говірки зберігають етимологічний голосний, а історична форма із секундарним звуком *о* в цій позиції виникла на Полтавщині в ХVІІ ст. як результат міжговіркових контактів.

До степових говірок конструкція *побити на дрозки* занесена, що очевидно, з Полтавщини¹⁰. Оскільки до реєстру «Словника говірок Нижньої Наддніпряни» [Чабаненко, 1992, т. 1, с. 299] розглядане слово перенесене з праці І. Манжури, то можна думати, що нині в степових говірках вираз *побити на дрозки* в такому оформленні вже не функціонує¹¹.

¹⁰ Ще можна вказати на безсумнівно полтавське *заможґь* [Шевельов, 2002, с. 779] у західних середньонаддніпрянських говірках *зámож* і *зámуж* ‘заміж’ [Курило, 1928, с. 87] та в степових *зámожом* ‘замужем’ [Чабаненко, 1992, т. 2, с. 55].

¹¹ Матеріали діалектологічної практики 2020 р. підтверджують наш здогад, оскільки принаймні на території Криворіжжя (в широкому розумінні) між зафіксованими крайніми

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

Джерела

- АУМ – МАТВІЯС Іван, ред., 1984, *Атлас української мови*, т. 1, Наукова думка, Київ/МАТВИЯС Ivan, red., 1984, *Atlas ukraïnskoi movy*, t. 1, Naukova dumka, Kyiv.
- ДНРМ – ПЕРЕДРІЄНКО Віталій, упоряд., 1976, *Ділова і народно-розмовна мова XVII ст. Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України*, Наукова думка, Київ/PEREDRIENKO Vitalii, uporiad., 1976, *Dilova i narodno-rozmovna mova XVII st. Materialy sotennykh kantselarii i ratush Livoberezhnoi Ukrainy*, Naukova dumka, Kyiv.
- АППС 1 – ЧЕПИГА Інна, ШТАНДЕНКО Уляна, упоряд., 2017, *Акти Полтавського полкового суду 1668–1740 рр.*, кн. 1, Наукова думка, Київ/СНЕРІНА Inna, SHTANDENKO Uliana, uporiad., 2017, *Akty Poltavskoho polkovoho sudu 1668–1740 rr.*, кн. 1, Naukova dumka, Kyiv.
- АППС 2 – МОСКАЛЕНКО Лілія, упоряд., 2017, *Акти Полтавського полкового суду 1683–1750 рр.*, кн. 2, КММ, Київ/MOSKALENKO Liliia, uporiad., 2017, *Akty Poltavskoho polkovoho sudu 1683–1750 rr.*, кн. 2, КММ, Kyiv.
- SW – KARŁOWICZ Jan, KRYŃSKI Adam, NIEDŹWIEDZKI Władysław, red., 1900, *Słownik języka polskiego*, t. I, drukarnia E. Lubowskiego i S-ki, Warszawa.

БІБЛІОГРАФІЯ

- БЕССАРАБА Іван, 1916, *Матеріали для етнографії Херсонської губернії*, в: *Сборник Отделения русского языка и словесности императорской Академии наук*, т. 94, № 4, типографія імператорської Академії наук, Петроград, с. 1–568/BESSARABA Ivan, 1916, *Materialy dlja etnografii Hersonskoj gubernii*, v: *Sbornik Otdelenija russkogo yazyka i slovesnosti imperatorskoj Akademii nauk*, t. 94, № 4, tipografija imperatorskoj Akademii nauk, Petrograd, s. 1–568.
- БІЛОДІД Іван, гол. редкол., 1970–1980, *Словник української мови*, т. 1–11, Наукова думка, Київ/БИЛОДИД Ivan, hol. redkol., 1970–1980, *Slovnuk ukraïnskoi movy*, Naukova dumka, Kyiv.
- Гринчишин Дмитро, ред., 2001, *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.*, вип. 8, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича

формами ('зеркало роз'билос') на др|узки (вплив літературної мови, одна фіксація) та ('зеркало роз'билос') вд|р'єб'езги (вплив російської мови, дві фіксації) виступають переважно на шма|точ'ки, на ку|соч'ки. Причому відповідь на питання інформанти формулювали, як правило, після певних роздумів, оскільки звично, здається, говорять просто 'зеркало роз'билос'.

- НАН України, Львів/НРИНЧУШНУН Dmytro, red., 2001, *Slovyuk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.*, вип. 8, Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy, Lviv.
- ГРИНЧЕНКО Борис, 1907–1909, *Словарь української мови*, надрук. з видання 1907–1909 рр. фотомеханічним способом, т. 1–4, 1958, видавництво Академії наук УРСР, Київ/НРИНЧЕНКО Borys, 1907–1909, *Slovar ukrainskoi movy*, nadruk. z vydannia 1907–1909 rr. fotomekhanichnym sposobom, t. 1–4, 1958, vydavnytstvo Akademii nauk URSR, Kyiv.
- ГОЛОСКЕВИЧ Григорій, 1994, *Правописний словник*, Наукове товариство ім. Шевченка, Нью Йорк–Париж–Сидней–Торонто–Львів/НОЛОСКЕВУСН Hryhorii, 1994, *Pravopysnyi slovnyk*, Naukove tovarystvo im. Shevchenka, Nyu York–Paryzh–Sydney–Toronto–Lviv.
- ДЗЕНДЕЛИВСЬКИЙ Йосип, ГАНУДЕЛЬ Зузана, 1982, *Словник української мови Я. Ф. Головацького*, в: *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*, т. 10, Братиславське словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури в Пряшеві, с. 351–612/DZENDZELIVSKYI Yosyp, HANUDEL Zuzana, 1982, *Slovyuk ukrainskoi movy Ya. F. Holovatskoho*, v: *Naukovyi zbirnyk Muzeiu ukrainskoi kultury u Svydnyku*, t. 10, Bratislavske slovacke pedagogichne vydavnytstvo, viddil ukrainskoi literatury v Priashevi, s. 351–612.
- ЄФРЕМОВ Сергій, НІКОВСЬКИЙ Андрій, ред., 1927, *Грінченко Б. Словник української мови*, т. II, Горно, Київ/УЕФРЕМОВ Serhii, НІКОВСЬКИЙ Andrii, red., 1927, *Hrinchenko B. Slovyuk ukrainskoi movy*, t. II, Horno, Kyiv.
- КИРИЧЕНКО Ілля, гол. ред., 1953, *Російсько-український словник*, т. 1, видавництво Академії наук УРСР, Київ/КУРІЧЕНКО Illia, hol. red., 1953, *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk*, t. 1, vydavnytstvo Akademii nauk URSR, Kyiv.
- КРИМСЬКИЙ АГАТАНГЕЛ, гол. ред., 1924, *Російсько-український словник*, т. 1, Червоний шлях, Київ/КРИМСЬКИЙ Ahatanhel, hol. red., 1924, *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk*, t. 1, Chervonyi shliakh, Kyiv.
- КРИМСЬКИЙ АГАТАНГЕЛ, гол. ред., 1932, *Російсько-український словник*, т. 2, вип. 2, Українська радянська енциклопедія, Київ/КРИМСЬКИЙ Ahatanhel, hol. red., 1932, *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk*, t. 2, вип. 2, Ukrainka radianska encyklopediia, Kyiv.
- КУЛІШ Пантелеймон, 1994, *Байда, князь Вишневецький (Драма 1553–1564)*, в: П. Куліш, *Твори в двох томах*, т. 2, Наукова думка, Київ, с. 265–372/КУЛІШ Panteleimon, 1994, *Baida, kniaz Vyshnevetskyi (Drama 1553–1564)*, v: P. Kulish, *Tvory v dvokh tomakh*, t. 2, Naukova dumka, Kyiv, s. 265–372.
- КУРИЛО Олена, 1928, *Матеріали до української діалектології та фольклористики*, друкарня Всеукраїнської Академії наук, Київ/КУРИЛО Olena, 1928, *Materiialy do ukrainskoi diialektolohii ta folklorystyky*, drukarnia Vseukrainskoi Akademii nauk, Kyiv.

- ЛИСЕНКО Панас, 1974, *Словник поліських говорів*, Наукова думка, Київ/LYSENKO Panas, 1974, *Slovník poliských hovirok*, Naukova dumka, Kyiv.
- МАНЖУРА Иван, 1890, *Сказки, пословицы и т. п., записанные в Екатеринославской и Харьковской губ.*, в: *Сборник Харьковского историко-филологического общества*, т. 2, вып. II, типография К. Счасни, Харьков, с. 1–194/MANŽURA Ivan, 1890, *Skazki, poslovicey i t. p., zapisannyye v Ekaterinoslavskoj i Har'kovskoj gub.*, v: *Sbornik Har'kovskogo istoriko-filologicheskogo obshchestva*, t. 2, vup. II, tytografija K. Schasny, Kharkov, s. 1–194.
- МАРТЫНАЎ Віктар, ред., 1985, *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, т. 3, Навука і тэхніка, Мінск/MARTYNAŬ Viktor, red., 1985, *Etymalogičny sloŭnik belaruskaj movy*, t. 3, Navuka i tekhnika, Minsk.
- МЕЛЬНИЧУК Олександр, гол. ред., 1982–2012, *Етимологічний словник української мови*, т. 1–6, Наукова думка, Київ/MELNYCHUK Oleksandr, hol. red., 1982–2012, *Etymologičnyj slovník ukraïnskoï movy*, t. 1–6, Naukova dumka, Kyiv.
- НІКОВСЬКИЙ Андрій, 1926, *Українсько-російський словник*, Горно, Київ/NIKOVSKYI Andrii, 1926, *Ukrainsko-rosiïskyi slovník*, Horno, Kyiv.
- НОМИС М. (СИМОНОВ Матвій), 1864, *Українські приказки, прислів'я і таке инше*, друкарні Тиблена і комп. і Куліша, Санкт-Петербург/NOMYS M. (SYMONOV Matvii), 1864, *Ukrainski prykazky, pryslivia i take inshe*, drukarni Tyblena i komp. i Kulisha, Sankt-Peterburg.
- РУСАНІВСЬКИЙ Віталій, гол. наук. ред., 2010–2018, *Словник української мови, у двадцяти томах*, т. 1–9, Наукова думка, Український мовно-інформаційний фонд, Київ/RUSANIVSKYI Vitalii, hol. nauk. red., 2010–2018, *Slovník ukraïnskoï movy, U dvadtsiaty tomakh*, t. 1–9, Naukova dumka, Ukrainskyi movno-informaciïnyi fond, Kyiv.
- СИНЯВСЬКИЙ Олекса, 1942, *Норми української літературної мови*, Українське видавництво, Львів/SYNAVSKYI Oleksa, 1942, *Normy ukraïnskoï literaturnoi movy*, Ukrainske vydavnytvo, Lviv.
- СЛАВИНЕЦЬКИЙ Єпіфаній, 1973, *Лексіконъ латинский*, в: *«Лексикон латинський» Є. Славинецького. «Лексикон словено-латинський» Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського*, підг. до вид. В. Німчук, Наукова думка, Київ, с. 59–420/SLAVYNETSKYI Yepifanii, 1973, *Leksikon latynskyi*, v: *«Leksykon latynskyi» Ye. Slavynetskoho. «Leksykon sloveno-latynskyi» Ye. Slavynetskoho ta A. Koretskoho-Satanovskoho*, pidg. do vyd. V. Nimchuk, Naukova dumka, Kyiv, s. 59–420.
- СТУС Василь, 2008, *Зібрання творів у дванадцяти томах*, т. 3, Факт, Київ/STUS Vasyl, 2008, *Zibrannia tvoriv u dvanadtsiaty tomakh*, t. 3, Fakt, Kyiv.
- СТУС Василь, 2009, *Зібрання творів у дванадцяти томах*, т. 5, Факт, Київ/STUS Vasyl, 2009, *Zibrannia tvoriv u dvanadtsiaty tomakh*, t. 5, Fakt, Kyiv.

- УМАНЕЦЬ М. (КОМАРОВ Михайло), СПІЛКА А., 1893–1898, *Словарь російсько-український*, т. 1–4, друкарня Наукового товариства ім. Шевченка, Львів/
 UMANETS M. (KOMAROV Mykhailo), SPILKA A., 1893–1898, *Slovar rosyisko-ukrainskyi*, t. 1–4, drukarnia Naukovoho tovarystva im. Shevchenka, Lviv.
- ФАСМЕР Макс, 1986, *Этимологический словарь русского языка*, т. 1, Прогресс, Москва/FASMER Maks, 1986, *Ėtimologicheskij slovar' russkogo yazyka*, t. 1, Progress, Moskva.
- ЧАБАНЕНКО Віктор, 1992, *Словник говірок Нижньої Наддніпрянини*, т. 1–4, Комунар, Запоріжжя/CHABANENKO Viktor, 1992, *Slovnuk hovirok Nyzhnoi Naddnyprianshchyny*, t. 1–4, Komunar, Zaporizhzhia.
- ЧУБИНСКИЙ Павел, 1877, *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край*, т. 4, Санкт-Петербург/CHUBINSKIY Pavel, 1877, *Trudy etnograficheskoi-statisticheskoi ekspedicii v Zapadno-Russkij kraj*, t. 4, Sankt-Peterburg.
- ШЕВЕЛЬОВ Юрій, 1951, *Нарис сучасної української літературної мови*, Молоде життя, Мюнхен/SHEVELOV Yurii, 1951, *Narys suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy*, Molode zhittia, Myunkhen.
- ШЕВЕЛЬОВ Юрій, 2002, *Історична фонологія української мови*, Акта, Харків/SHEVELOV Yurii, 2002, *Istorychna fonolohiia ukrainskoi movy*, Akta, Kharkiv.
- BRÜKNER Aleksander, 1985, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- RUDNYC'KYJ Jaroslav, 1982, *An etymological dictionary of the Ukrainian language*, vol. II, University of Ottawa Press, Winnipeg.

Streszczenie

Z HISTORII GWAROWEGO SŁOWA ДРОЗКИ 'druzgi'

Słowa kluczowe: polska nazwa *druzgi*, odmiana fonetyczna *дрізки*, forma gwarowa *дрозки*, zmiana fonetyczna

W artykule przeanalizowano osobliwą genezę wtórnej formy *дрозки* 'druzgi' oraz naświetlono specyfikę funkcjonowania wariantywnych form tego rzeczownika w języku ukraińskim od końca XIX do końca XX wieku.

Analizowane słowo jest wariantem fonetycznym mającego charakter literacki rzeczownika *дружки*, który jest kalką polskiego wyrazu używanego w konstrukcji *rozbić w druzgi*. Adaptacja polskiego zwrotu w gwarach zachodnioukraińskich doprowadziła do pojawienia się rzeczownika *дрізки*, będącego wariantem rzeczownika *дружки*. Gwary wschodnioukraińskie przeważnie zachowują formę *дружки*, która w XVII wieku w wyniku wyrównań została zmieniona na *дрозки*. Zmiana dokonała się na Połtawszczyźnie, skąd nowa forma fonetyczna, jako składnik konstrukcji *нобуту на дрозки*, dotarła na sąsiednie tereny. Teksty pisane sporadycznie odnotowują analizowaną nazwę jeszcze przed początkiem lat trzydziestych XX wieku, ale później rzeczownik *дрозки* wychodzi w języku ukraińskim z użycia.